

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМОЛОГІЯ

УДК 930.1.7.045(477)

В.В. Карпов**ВИДАННЯ «ЗНАК» УКРАЇНСЬКОГО ГЕРАЛЬДИЧНОГО ТОВАРИСТВА
В ІСТОРИОГРАФІЇ ВІЙСЬКОВОЇ СИМВОЛІКИ УКРАЇНИ**

Розглядається роль Українського геральдичного товариства у справі розбудови системи військової символіки держави. Аналізуються опубліковані на сторінках видання Українського геральдичного товариства «Знак» матеріали стосовно військової символіки України. Зазначається, що їхнє оприлюднення є вагомим внеском у воєнну історію держави.

Ключові слова: Українське геральдичне товариство, видання «Знак», військова символіка.

В.В. Карпов**ИЗДАНИЕ «ЗНАК» УКРАИНСКОГО ГЕРАЛЬДИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
В ИСТОРИОГРАФИИ ВОЕННОЙ СИМВОЛИКИ УКРАИНЫ**

В статье рассматривается роль Украинского геральдического общества в деле развития системы военной символики государства. Анализируются опубликованные на страницах его издания «Знак» материалы по военной символике Украины. Отмечается, что их обнародование является весомым вкладом в военную историю государства.

Ключевые слова: Украинское геральдическое общество, издание «Знак», военная символіка.

V. Karpov**UKRAINIAN HERALDRY SOCIETY
IN HISTORIOGRAPHY MILITARY SYMBOLISM UKRAINE**

The article discusses the role of Ukrainian heraldic society in the development of the military symbols of the state. The published materials in the pages of its publication «Znak» on military symbolism of Ukraine are analyzed. The author reports that their publication is an important contribution to the military history of the state.

Keywords: Ukrainian Heraldry Society, the publication «Znak», military symbols

Важливу роль у справі розбудови системи військової символіки держави відіграє Українське геральдичне товариство. Члени товариства ініціативно беруть участь у розробці концепцій побудови символіки військових формувань, регіональних систем символіки, символіки військових частин та установ, опрацюванню термінології військової символіки, постановці на науковому рівні роботи з опрацювання сим-

воліки. Результати їхньої роботи публікуються у друкованому виданні Українського геральдичного товариства – віснику «Знак».

Перше число (вісник веде нумерацію за числами, а не номерами) побачило світ у травні 1993 р. У віснику друкуються нормативні документи, проекти та пропозиції щодо військової символіки. Подаються описи символів, які супроводжуються малюнками та схемами.

Вміщені у віснику матеріали, починаючи зі стародавньої доби до сьогодення, базуються на матеріалах, почерпнутих з історичних архівів, що надає віснику статус важливого джерела з вивчення історії військової символіки України.

Українське геральдичне товариство та його видання стали своєрідною трибуною, де обговорюються, дискутуються проблеми військової символіки, розглядаються відповідні концепції та пропозиції. На сторінках видання виступають знані фахівці з проблем військової символіки: це, передусім, М. Слободянюк, О. Кохан, О. Муравйов, М. Чмир та інші, а також відомі українські історики Я. Дашкевич, Ю. Мицик, В. Стафійчук, І. Ситий, О. Круковський, В. Трембіцький та ін.

Видання розглядає проблематику становлення військової символіки України, починаючи з найдавніших часів. У цьому сенсі являє інтерес матеріал А. Портнова про походження Тризуба, який є головною складовою військової, а також державної символіки України [27].

У «Знаку» подаються матеріали з військової символіки козацької доби. Цьому присвячена публікація доктора історичних наук Ю. Мицика, де на основі архівних джерел аналізується козацька символіка. Зокрема, розглядаються кольори прапорів козацького війська [19, 20]. Цікавою є публікація Ю. Мицика про прапори і герби української козацької держави в перший рік після її відродження [22].

В іншій статті Ю. Мицика йдеться про клейноди старшого сина Богдана Хмельницького Тимоша (велику польську корогву і булаву), з якими той прибув 28 серпня 1652 р. до Ясс на чолі тритисячного загону козаків. Ці клейноди, зокрема булава, були передані Богданом Хмельницьким сину і мали глибокий задум. Як вважає автор статті, гетьман хотів цим підкреслити, що він має намір зробити гетьманську владу спадковою і виразно вказав на свого старшого сина, як на спадкоємця. Тому стає зрозумілим самотитулування Тимора як «гетьмана», а не «гетьманича», про що йдеться в листі Тимоша до В. Лупу (1653 р.) [18].

У публікації знаного вченого Я. Дашкевича вміщений малюнок герба Богдана Хмельницького, подано його опис. Цей гетьманський герб з повною декорацією взятий із твору козацького

літописця Самійла Величка «О войне козацкой з поляками, через Зеновія Богдана Хмельницкого гетмана войск Запорожских...» [8].

Певний інтерес становить матеріал у віснику, присвячений прапорам військових загонів Гетьманщини. В статті В. Стафійчука використані документи Центрального державного історичного архіву в Києві. Автор відзначає, що Генеральна військова канцелярія була вищим державним органом влади Гетьманщини. Цей орган відіграв важливу роль в організації забезпечення прапорами адміністративних одиниць і окремих військових частин Гетьманщини. Аналіз документів військової канцелярії визначає порядок виготовлення, ремонт прапорів та сотенних значків, виділення коштів на ці справи, кольори, опис прапорів та ін. [52].

Завершує огляд військової символіки в козацьку добу матеріал І. Ситого, який розповідає про клейноди останнього українського гетьмана Кирила Розумовського. Згідно з документами Чернігівського обласного історичного музею ім. В.В. Тарнавського, 1751 р. Кирилу Розумовському, призначеному на посаду гетьмана, російська імператриця вручила клейноди: золоту булаву, білий прапор з російським гербом, бунчук, печатку і срібні литаври [29].

«Знак» не обійшов своєю увагою і події Північної війни між Швецією та Росією й участь у цій війні українського козацького війська. Про це йдеться в матеріалі шведського дослідника Б. Гагмана, який розповідає про козацький прапор, захоплений шведськими військами 1706 р. під Несвіжем (біля Гродна у Білорусії), який зберігається у Стокгольмі [4].

У віснику розглядається символіка Української національної гвардії в Галичині кінця XVIII – середини XIX ст., коли цей регіон був під владою Австро-Угорщини. Відомий український історик Я. Дашкевич у вересні 1993 р. відвідав історичний музей м. Відня, де побачив і описав дві розфарбовані аквареллю гравюри, на одній з яких був зображений гвардієць на коні, на іншій – піхотинець. Кіннотник тримав піку, на кінці якої прикріплено прапорець з кольорами гвардії [7].

Наступним кроком у розвитку української військової символіки були події, пов'язані з національно-визвольним рухом на західноукраїнських землях під час революції 1848-1849 рр. в

Австрійській імперії. Створена в травні 1848 р. у Львові перша українська громадсько-політична організація – Головна Руська Рада – ініціювала прийняти за національну символіку галицьких українців традиційний синьо-жовтий прапор та герб – жовтий (золотий) лев на синьому полі, що спинається на скелю, і закликала український народ до створення загонів національної гвардії – «народної стражі» [5; 20].

Вісник подає матеріали, присвячені українській військовій символіці в добу визвольних змагань 1917-1920 рр., зокрема, прапорам, військовим відзнакам і нагородам, про що свідчить стаття А. Гречила [6]. Він наголошує на дискусійному питанні щодо того, чи жовто-блакитними, чи блакитно-жовтими були тоді в українській армії і державі прапори. Практика свідчить, як вважає автор, що у період Центральної Ради мало місце використання обох варіантів з перевагою жовто-блакитного прапора, у період Української Держави відбулася зміна гетьманом П. Скоропадським порядку кольорів на блакитно-жовтий, а в період Директорії та ЗУНР – використовувалися «за інерцією» блакитно-жовті чи синьо-жовті прапори [6].

Привертає увагу публікація Ю. Мицика, де наводяться цікаві дані з історії прапора Українських Січових Стрільців (УСС) доби відродження Української держави, насамперед, ЗУНР 1918 р. В особистому архіві великого патріота України Івана Боберського в Канаді (1873-1947 рр.), котрий відзначився як теоретик сокільсько-січового руху, активний діяч Західноукраїнської Народної Республіки, Ю. Мицик ознайомився з найвагомішою пам'яткою архіву І. Боберського, його щоденником. У ньому, зокрема, занотована інформація щодо одностроїв, емблем та символіки УСС [21].

У віснику знаходимо матеріали про застосування в армії УНР військових відзнак, зокрема, в Синьожупанній та Сірожупанній дивізіях, військовій частині Січових Стрільців Євгена Коновальця. О. Круковський вказує, що у філії Львівської картинної галереї – Олеському замку, зберігається відзнака Синьожупанної дивізії. На малюнку відзнака має вигляд тристороннього щита на синій емалі, на якій зображений лев повернений геральдично праворуч, що спинається на скелю. В статті розповідається також про відзнаки, виявлені

у приватних колекціях, що стосуються іншого військового формування – Сірожупанної дивізії. Ці п'ять відзнак були виготовлені австрійськими майстрами на високому технологічному та мистецькому рівні, за малюнками відомого художника Ю. Буцманюка [15].

«Знак» подає також опис і малюнок військової відзнаки «Стрільська Рада», автором якої був відомий український різьбяр та скульптор Михайло Брянський. Рада була сформована 19 січня 1918 р., проіснувала до липня 1920 р. як дорадчий орган і стала в процесі роботи і боротьби Січових Стрільців вирішальною інституцією в усіх засадничих справах, зокрема, у питаннях ідеології, політики та організації (1883-1956 рр.) [28].

У віснику містяться матеріали про військові нагороди, якими відзначалися учасники визвольних змагань. Зокрема, є дані про виготовлення воєнного хреста Українських Січових Стрільців, яким вони відзначалися за бойові заслуги [10]. Зі статті О. Круковського дізнаємося, що «однією з найцікавіших знахідок, виявлених останнім часом в українській фалеристиці Доби Визвольних Змагань, слід вважати відкриття двох орденських хрестів (нашийного та нагрудного) за Другий Зимовий похід (Базар) і бої» [14].

Використання української військової символіки з урахуванням традицій гетьманщини XVII-XVIII ст. продовжується у період Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Про це йдеться в статті М. Чмира, де на основі матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади України розкривається використання козацької символіки в Українській армії цього історичного періоду [57].

За гетьманування Павла Скоропадського в Києві весною 1918 р. була створена державна геральдично-прапорна комісія під юрисдикцією Міністерства морських справ, яка мала виготовити низку прапорів для українського морського флоту, армії, дипломатичної служби, гетьманського двору та інших державних установ. Також в Севастополі (пізніше в Одесі) діяла морська геральдична комісія. В статті В. Трембіцького відзначається, що Гетьманом П. Скоропадським були затверджені два комплекти морських прапорів (у липні та вересні 1918 р.), а також прапори для армії та дипло-

матичної, консульської служби тощо. В статті подано описи й ескізи прапорів [53].

Після поразки Армії УНР у листопаді 1920 р. та інтернування її на території Польщі, українське військо зберегло свою організацію і, незважаючи на складні умови існування, тут почалася розробка власних нагрудних знаків і навіть нагород. Про це йдеться в статті М. Чмира, який, широко використовуючи архівні документи, аналізує розвиток української військової символіки та емблематики після переходу Армії УНР на терени Польщі [59]. Таким чином, період інтернування Армії УНР фактично можна вважати останнім етапом у розвитку української військової символіки періоду Визвольних змагань 1918-1921 рр.

Окремо стоїть питання щодо символіки українських підрозділів у складі вермахту в роки Другої Світової війни. Про це йдеться, зокрема, у статтях А. Бобкова [1] та М. Церенка [55], а також С. Музичука [23].

Отже, українська військова символіка, як про це свідчать матеріали, вміщені в «Знаку», пронесла століттями ідею звитяги, засвідчила тяглість вірності традиціям свого народу, християнським цінностям. Чимало від того часу з українського прапорництва і геральдики перейшло до української військової символіки новітньої доби.

Аналіз змісту вісника свідчить про те, що основний масив опублікованих матеріалів присвячений становленню і розвитку військової символіки України після здобуття державної незалежності. В статтях розглядаються концепції щодо створення системи військової символіки в Збройних Силах України, висвітлюється процес розробки, обговорення, затвердження проектів, вміщуються описи, малюнки символів, в т. ч. прапорів, штандартів, емблем, заохочувальних відзнак, кваліфікаційних знаків, нарукавних та нагрудних знаків, знаків класної кваліфікації особового складу Збройних Сил України. Також досліджується символіка інших військових формувань держави.

Пропозиції щодо розробки системи військової символіки держави подає О. Кохан. На його думку, ця система має включати такі розділи: прапори, уніформістика, військові звання і рангові знаки, нагороди. Крім Збройних Сил України, автор розглядає також питання симво-

ліки інших військових формувань. Важливим є те, що ці пропозиції висловлені 1995 р. – у час, коли уявлення про військову символіку ще не було, а самі підходи щодо цього лише вироблялися. Окремі проекти військової символіки, запропоновані О. Коханом, були використані та прийняті у Збройних Силах України [11]. Заслуговує на увагу стаття О. Кохана щодо становлення системи української термінології з прапорництва, де розглядаються всі різновидності прапорів в українському війську [13].

У віснику «Знак» розповідається про символи Президента України. Указом Президента України від 29 листопада 1999 р. встановлені такі символи: прапор (штандарт), знак, гербова печатка та булава Президента України, а також затверджено положення про офіційні символи глави держави [30].

У «Знаку» подано опис і малюнок штандартів Міністра оборони України та начальника Генерального Штабу Збройних Сил України і зазначається, що їхнє впровадження започаткувало процес втілення в життя офіційної символіки української армії [51].

Значне місце у віснику приділяється становленню та розвитку емблематики Збройних Сил України. В матеріалі М. Чмира йдеться про те, що у квітні 2006 р. відділ військової символіки та геральдики Генерального Штабу Збройних Сил України порушив питання щодо перегляду емблематики родів військ та служб у зв'язку з тим, що існуюча система мала істотні недоліки, які полягали у копіюванні радянського досвіду, відсутності власних емблем у армійській авіації, тилу, засобах радіоелектронної боротьби (РЕБ) тощо. Єдина основа існуючих емблем – калиновий вінок – позбавляла можливості чітко розрізняти їх навіть з малої відстані [58].

Викликає інтерес процес створення гербів в Збройних Силах України, поряд з класичними емблемами військових частин, який знайшов своє висвітлення на сторінках «Знаку». Перший герб, розроблений за геральдичними нормами, появився 1994 р. [50]. 2001 р. був виготовлений герб бази пунктів управління Західного оперативного командування [32].

Низку статей вісника присвячено розгляду емблем військових частин Сухопутних Сил. Це емблеми 72-ої та 93-ої механізованих дивізій [37; 35], 30-ої танкової дивізії [49], 51-ої окремої

гвардійської механізованої бригади [34; 48], також подаються матеріали з емблематики 30-ої автомобільної бази Генерального Штабу Збройних Сил України [39], частин та з'єднань Військово-Повітряних Сил України [56]. О. Муравйов розглядає символіку Об'єднаного оперативного командування Збройних Сил України [26].

Вісник подає матеріали, що стосуються нагородної системи в Збройних Силах України, зокрема, про Почесні нагрудні знаки начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України [25], відзнаку Головнокомандувача Військово-Повітряних Сил Збройних Сил України [31], відзнаку Командувача Військово-морських Сил Збройних Сил України «За заслуги перед Військово-Морськими Силами України» [17], духовну відзнаку «За особисті досягнення у військовій службі та високоморальну поведінку» військової частини 44882 [2].

У віснику значне місце займало висвітлення питання щодо запровадження в Збройних Силах України нарукавних знаків для військовослужбовців. У ґрунтовній статті М. Слободянюка «Нарукавні знаки Збройних Сил України» розглядаються питання щодо важливої ролі допоміжних елементів військової форми в українській армії, до яких належать і нарукавні нашивки, аналізуються види

нарукавних знаків, висвітлюється процес розробки нарукавних та інших знаків приналежності до Збройних Сил України [40].

Після 1994 р. активізується процес створення і запровадження у Збройних Силах України нарукавних знаків. На нарукавних знаках часто розміщуються символи, які характеризують зміст діяльності даної військової частини, місцезнаходження військової частини тощо [3; 9; 24; 33; 36; 38; 41; 43; 42; 45; 47; 54].

У віснику також подаються деякі матеріали щодо символіки в інших військових формуваннях, зокрема, прикордонних [12] та внутрішніх військах [46]. Вісник не залишив поза своєю увагою і відзнаки підрозділів Національної Гвардії України [16, 44].

Таким чином, опубліковані в «Знаку» матеріали стосовно військової символіки України роблять вагомий внесок у дослідження воєнної історії держави. Вміщені у віснику численні малюнки, описи військових символів поповнюють джерельну базу для подальшого вивчення вітчизняної військової емблематики, вексилології та фалеристики. Видання безумовно сприяє утвердженню національних традицій в армії, є засобом військово-патріотичного виховання в суспільстві.

Використані джерела

1. Бобков А. Форма одягу, національні та рангові відзнаки Української допоміжної поліції на території рейхскомісаріату України в 1941-1944 рр. / А. Бобков, М. Царенко // Знак. – № 20. – лютий, 2000. – С. 8.
2. Будніков Б. Духовна відзнака військової частини 44882 / Б. Будніков // Знак. – № 13. – серпень, 1997. – С. 5.
3. Будніков Б. Нарукавні знаки та емблеми військової частини 44882 / Б. Будніков // Знак. – № 22. – вересень, 2000. – С. 12.
4. Гагман Б. Штандарт української кінноти з 1706 року / Б. Гагман // Знак. – № 27. – вересень, 2002. – С. 8.
5. Гречило А. Відродження українських національних символів в Галичині в 1848 році / А. Гречило // Знак. – № 16. – червень, 1998. – С. 1-2.
6. Гречило А. Питання про порядок кольорів на українському прапорі в 1917-1920 рр. / А. Гречило // Знак. – № 40. – грудень, 2000. – С. 10-11.
7. Дашкевич Я. Синьо-жовті прапорці Галицької гвардії 1781-1793 рр. / Я. Дашкевич // Знак. – № 4. – листопад, 1993. – С. 3.
8. Дашкевич Я. Хмельницькіана / Я. Дашкевич // Знак. – № 11. – березень, 1996. – С. 4-5.
9. Див. Знак. – № 9, 12, 22, 31, 33, 34.
10. Корчак-Городиський О. (Чикаго, США). До генези та історії Воєнного хреста Українських Січових Стрільців з 1918 року / О. Корчак-Городиський // Знак. – № 4. – листопад, 1993. – С. 3.

11. Кохан О. Комплексна розробка військової символіки / О. Кохан // Знак. – № 9. – лютий, 1995. – С. 14-15.
12. Кохан О. Прапори Прикордонних військ України / О. Кохан // Знак. – № 19. – серпень, 1999. – С. 1-2.
13. Кохан О. Українська термінологія з прапорництва / О. Кохан // Знак. – № 5. – лютий, 1994. – С. 6.
14. Круковський О. Невідома нагорода за Другий Зимовий похід (Базар) і бої / О. Круковський // Знак. – № 25. – грудень, 2001. – С. 10-11.
15. Круковський О. Фалеристичні сліди Синьої та Сірої дивізій / О. Круковський // Знак. – № 23. – травень, 2001. – С. 10.
16. Мартин О. Відзнаки підрозділу Національної гвардії України «Скорпіон» / О. Мартин // Знак. – № 18. – березень, 1999. – С. 11.
17. Маскевич О. Відзнака Командувача Військово-Морськими Силами Збройних Сил України «За заслуги перед ВМС України» / О. Маскевич // Знак. – № 38. – травень, 2006. – С. 9.
18. Мицик Ю. Дещо про клейноди Тимора Хмельницького / Ю. Мицик // Знак. – № 22. – вересень, 2000. – С. 10.
19. Мицик Ю. Дещо про українські та кримські прапори під час Чуднівської битви 1660 р. / Ю. Мицик // Знак. – № 33 – жовтень, 2004. – С. 2.
20. Мицик Ю. До питання козацької символіки / Ю. Мицик // Знак. – № 15 – червень, 1998. – С. 2.
21. Мицик Ю. З історії прапора Українських Січових Стрільців / Ю. Мицик // Знак. – № 27. – вересень, 2002. – С. 9.
22. Мицик Ю. Прапори полковника Іллі Голоти (1649 р.) / Ю. Мицик // Знак. – № 20. – лютий, 2000. – С. 5.
23. Музичук С. Українські військові нарукавні емблеми під час Другої Світової війни 1939 – 1945 рр. / С. Музичук // Знак. – № 33. – жовтень, 2004. – С. 9-11.
24. Муравйов О. Нарукавна емблема первинного національного контактного пункту в рамках операції Організації Північноатлантичного договору «Активні зусилля» / О. Муравйов // Знак. – № 42. – вересень, 2007. – С. 1.
25. Муравйов О. Почесні нагрудні знаки начальника Генерального Штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України / О. Муравйов // Знак. – № 41. – квітень, 2007. – С. 10-11.
26. Муравйов О. Символіка Об'єднаного оперативного командування Збройних Сил України / О. Муравйов // Знак. – № 41. – квітень, 2007. – С. 1.
27. Портнов А. Про найповніше коріння Тризуба в Україні / А. Портнов // Знак. – № 14. – березень, 1998. – С. 8.
28. Пахолко С. Військова відзнака «Стрілецька Рада» колегії коменданта Січових Стрільців Євгена Коновальця 1918-1919 рр. / С. Пахолко, О. Мартин // Знак. – № 34. – грудень, 2004. – С. 10-11.
29. Ситий І. Клейноди останнього українського гетьмана Кирила Розумовського / І. Ситий // Знак. – № 24. – жовтень, 2001. – С. 8-9.
30. Символи Президента України // Знак. – № 23. – травень, 2001. – С. 1.
31. Слободянюк М. Відзнаки Головнокомандувача Військово-Повітряних Сил Збройних Сил України / М. Слободянюк // Знак. – № 41. – квітень, 2007. – С. 10.
32. Слободянюк М. Герб бази пунктів управління Західного оперативного командування / М. Слободянюк // Знак. – № 24. – жовтень, 2001. – С. 10.
33. Слободянюк М. До питання про створення нарукавної емблеми приналежності військовослужбовців до Збройних Сил України / М. Слободянюк // Знак. – № 33. – жовтень, 2004. – С. 11.
34. Слободянюк М. Емблема 51-ї окремої механізованої бригади / М. Слободянюк // Знак. – № 28. – грудень, 2002. – С. 11.
35. Слободянюк М. Емблематика 93-ї механізованої дивізії / М. Слободянюк // Знак. – № 14. – грудень, 1997. – С. 10.
36. Слободянюк М. Емблеми українсько-польського батальйону / М. Слободянюк // Знак. – № 23. – травень, 2001. – С. 11.
37. Слободянюк М. Емблеми 72-ї механізованої дивізії Збройних Сил / М. Слободянюк // Знак. – № 13. – серпень, 1997. – С. 13.
38. Слободянюк М. Нарукавна емблема управління Західного оперативного командування / М. Слободянюк // Знак. – № 34. – грудень, 2004. – С. 10.
39. Слободянюк М. Нарукавна емблема 30-ї автомобільної бази Генерального Штабу Збройних Сил України / М. Слободянюк // Знак. – № 37. – грудень, 2005. – С. 11.

40. Слободянюк М. Нарукавні знаки Збройних Сил України / М. Слободянюк // Знак. – № 7. – жовтень, 1994. – С. 9-10.
41. Слободянюк М. Нарукавні знаки підрозділів верифікації Збройних Сил України / М. Слободянюк // Знак. – № 12. – листопад, 1996. – С. 14.
42. Слободянюк М. Нарукавні знаки 259-ї окремої роти супроводження військових вантажів Прикарпатського військового округу / М. Слободянюк // Знак. – № 10. – серпень, 1995. – С. 13.
43. Слободянюк М. Нарукавний знак військової частини 39288 / М. Слободянюк // Знак. – № 9. – лютий, 1995. – С. 12.
44. Слободянюк М. Символ Національної гвардії України / М. Слободянюк // Знак. – № 22. – вересень, 2000. – С. 12.
45. Слободянюк М. Символіка військових комісаріатів Західного оперативного командування / М. Слободянюк // Знак. – № 31. – грудень, 2003. – С. 11.
46. Слободянюк М. Символіка Внутрішніх військ України / М. Слободянюк // Знак. – № 18. – березень, 1999. – С. 1.
47. Слободянюк М. Символіка львівських миротворців в Іраку / М. Слободянюк // Знак. – № 36. – вересень, 2005. – С. 7.
48. Слободянюк М. Символіка найстаршого військового формування Збройних Сил України / М. Слободянюк // Знак. – № 19. – серпень, 1999. – С. 9.
49. Слободянюк М. Символи ратної слави 30-ї танкової дивізії / М. Слободянюк // Знак. – № 15. – березень, 1998. – С. 9.
50. Слободянюк М. Перша емблема частин зв'язку Збройних Сил України / М. Слободянюк // Знак. – № 20. – лютий, 2000. – С. 10.
51. Слободянюк М. Штандарти Міністра оборони України та начальника Генерального Штабу Збройних Сил України / М. Слободянюк // Знак. – № 25. – грудень, 2001. – С. 11.
52. Стафійчук В. Роль Генеральної військової канцелярії у забезпеченні прапорами полків, сотень і окремих військових частин Гетьманщини / В. Стафійчук // Знак. – № 13. – серпень, 1997. – С. 6-7.
53. Трембіцький В. (Нью-Йорк, США) Прапори України 1918 / В. Трембіцький // Знак. – № 4. – листопад, 1993. – С. 2.
54. Хлобистов О. Символи українського флоту / О. Хлобистов, М. Слободянюк // Знак. – № 29. – червень, 2003. – С. 10-11.
55. Царенко М. Відзнаки на уніформі українських підрозділів у складі вермахту / М. Царенко // Знак. – № 13. – серпень, 1997. – С. 12.
56. Царенко М. Емблеми частин та з'єднань Військово-Повітряних Сил України / М. Царенко // Знак. – № 19. – серпень, 1999. – С. 8-9.
57. Чмир М. Ідея Гетьманської держави у символіці та емблематиці Української армії 1918 року / М. Чмир // Знак. – № 27. – вересень, 2002. – С. 10-11.
58. Чмир М. Нова емблематика родів військ та служб / М. Чмир // Знак. – № 42. – вересень, 2007. – С. 7.
59. Чмир М. Символіка нагород і нагрудних знаків частин та з'єднань Армії УНР періоду існування 1921-24 рр. / М. Чмир // Знак. – № 28. – грудень, 2002. – С. 10-11.

References

1. Bobkov, A. & Tscapenko, M. (2000). Form of the clothes, national and range signs of the Ukrainian Additional Police at the territories of Reich-commissariat of Ukraine in 1941-1944 pp. *Znak*, 20 (February), 8 [in Ukrainian].
2. Budnikov, B. (1997). Spirit sign of the military group 44882. *Znak*, 13 (August), 5 [in Ukrainian].
3. Budnikov, B. (2000). Published signs and emblems of the military group 44882. *Znak*, 22 (September), 12 [in Ukrainian].
4. Gaggman, B. (2002). Shtandart of Ukrainian cavalry since 1706. *Znak*, 27 (September), 8 [in Ukrainian].
5. Grechulo, A. (1998). The revival of Ukrainian national symbols in Galicia in 1848. *Znak*, 16 (June), 1-2 [in Ukrainian].
6. Grechulo, A. (2000). The issue about the order of colours at Ukrainian flag in 1917-1920. *Znak*, 40 (December), 10-11 [in Ukrainian].
7. Dashkevuch, Ya. (1993). Blue-yellow flags of Galicia troop 1781-1793. *Znak*, 4 (November), 3 [in Ukrainian].
8. Dashkevuch, Ya. (1996). Khmelnyckiana. *Znak*, 11 (March), 4-5 [in Ukrainian].
9. See *Znak*. – 9, 12, 22, 31, 33, 34.
10. Korchak-Goroduckuy, O. (1993). (Chicago, USA). To the genesis and history of the Military cross of Ukrainian Sichovi Strilci since 1918. *Znak*, 4 (November), 3 [in Ukrainian].
11. Kohan, O. (1995). Complex development of military symbols. *Znak*, 9 (February), 14-15 [in Ukrainian].
12. Kohan, O. (1999). Flags of the Boarder troops of Ukraine. *Znak*, 19 (August), 1-2 [in Ukrainian].
13. Kohan, O. (1994). Ukrainian terminology of the flag science. *Znak*, 5 (February), 6 [in Ukrainian].
14. Krukovsky, O. (2001). Unknown prize for the Second Winter campaign (Bazar) and battles. *Znak*, 25 (December), 10-11 [in Ukrainian].
15. Krukovsky, O. (2001). Phaleristic steps of Blue and grey divisions. *Znak*, 23 (May), 10 [in Ukrainian].
16. Martyn, O. (1999). Prizes of the group of the National Guardian of Ukraine «Scorpion». *Znak*, 18 (March), 11 [in Ukrainian].
17. Maskevuch, O. (2006). Prizes of the Commander of the Military-Navy troops of Ukraine for «For the honor of the WMS Ukrainy». *Znak*, 38 (May), 9 [in Ukrainian].
18. Mucuk, U. (2000). A few words about signs of Тиміш Khmelnyckuy. *Znak*, 22 (September), 10 [in Ukrainian].
19. Mucuk, U. (2004). A few words of Ukrainian and Crimean flags during the Chudni battle 1660. *Znak*, 33 (October), 2 [in Ukrainian].
20. Mucuk, U. (1998). Regarding to Cossack symbolism. *Znak*, 15 (June), 2 [in Ukrainian].
21. Mucuk, U. (2002). Among the history of the flag of the Ukrainian Sichovi Strilci. *Znak*, 27 (September), 9 [in Ukrainian].
22. Mucuk, U. (2000). Flags of the Connel of Ilyya Golota (1649). *Znak*, 20 (February), 5 [in Ukrainian].
23. Muzychuk, S. (2004). Ukrainian military hand emblems during the Second World War 1939-1945. *Znak*, 33 (October), 9-11 [in Ukrainian].
24. Muravyov, O. (2007). Hand emblem of the first national contact point in the NATO «Active efforts». *Znak*, 42 (September), 1 [in Ukrainian].
25. Muravyov, O. (2007). Honored chest emblems of the head of the General headquarter – The head of the Military Forces of Ukraine. *Znak*, 41 (April), 10-11 [in Ukrainian].
26. Muravyov, O. (2007). Symbols of the United Operative commander of the Military Forces of Ukraine. *Znak*, 41 (April), 1 [in Ukrainian].
27. Portnov, A. (1998). On the deepest origins of Tryzub of Ukraine. *Znak*, 14 (March), 8 [in Ukrainian].
28. Paholko, S. (2004). Military prize «Stilecka Rada» of the collegium of the commander of Evgen Konovalec 1918 – 1919. *Znak*, 34 (December), 10-11 [in Ukrainian].
29. Sytyi, I. (2001). Signs of the last Ukrainian monarch Kurulo Rasumovsky. *Znak*, 24 (October), 8-9 [in Ukrainian].
30. Symbols of the President of Ukraine. (2001). *Znak*, 23 (May), 1 [in Ukrainian].
31. Slobadyanuk, M. (2007). Signs of the head of the Military-Air Forces of Ukraine. *Znak*, 41 (April), 10 [in Ukrainian].

32. Slobadyanuk, M. (2001). Emblem of the bases of the Western operative command government. *Znak*, 24 (October). 10 [in Ukrainian].
33. Slobadyanuk, M. (2004). On the issue of the creation of the hand emblems of the Military Forces of Ukraine. *Znak*, 33 (October), 11 [in Ukrainian].
34. Slobadyanuk, M. (2002). Emblem of the 51-st mechanic brigade. *Znak*, 28 (December), 11 [in Ukrainian].
35. Slobadyanuk, M. (1997). Emblem of the 93-id mechanic brigade. *Znak*, 14 (December), 10 [in Ukrainian].
36. Slobadyanuk, M. (2001). Emblems of the Ukrainian-Polish brigade. *Znak*, 23 (May). 11 [in Ukrainian].
37. Slobadyanuk, M. (1997). Emblem of the 72-nd mechanic brigade. *Znak*, 13 (August). 13 [in Ukrainian].
38. Slobadyanuk, M. (2004). Hand emblems of the Western operative government. *Znak*, 34 (December), 10 [in Ukrainian].
39. Slobadyanuk, M. (2005). Hand emblem of the 30th automobile basis of the General Headquarter of the Military Forces of Ukraine. *Znak*, 37 (December). 11 [in Ukrainian].
40. Slobadyanuk, M. (1994). Hand signs of the Military Forces of Ukraine. *Znak*, 7 (October). 9-10 [in Ukrainian].
41. Slobadyanuk, M. (1996). Hand Emblems of the verification brigades of the Military Forces of Ukraine. *Znak*, 12 (November). 14 [in Ukrainian].
42. Slobadyanuk, M. (1995). Hand emblems of the 259-th mechanic brigade of the Carpathians. *Znak*, 10 (August), 13 [in Ukrainian].
43. Slobadyanuk, M. (1995). Hand sign of the brigade 39288. *Znak*, 9 (February), 12 [in Ukrainian].
44. Slobadyanuk, M. (2000). Emblem of the National guardia of Ukraine. *Znak*, 22 (September), 12 [in Ukrainian].
45. Slobadyanuk, M. (2003). Emblems of the military commissariat of the Western Operative Commander. *Znak*, 31 (December), 11 [in Ukrainian].
46. Slobadyanuk, M. (1999). Emblems of the Internal troops of Ukraine. *Znak*, 18 (March), 1 [in Ukrainian].
47. Slobadyanuk, M. (2005). Emblem of Lviv peace-troops in Iraque. *Znak*, 36 (September), 7 [in Ukrainian].
48. Slobadyanuk, M. (1999). Emblem of the oldest brigade of the Military Forces of Ukraine. *Znak*, 19 (August), 9 [in Ukrainian].
49. Slobadyanuk, M. (1998). Emblems of the battle glory of the 30-th tank division. *Znak*, 15 (March), 9 [in Ukrainian].
50. Slobadyanuk, M. (2000). The first emblem of the connection brigades of the Military Forces of Ukraine. *Znak*, 20 (February), 10 [in Ukrainian].
51. Slobadyanuk, M. (2001). Emblems of the Minister of the Defense of Ukraine and the head of the military Forces of Ukraine. *Znak*, 25 (December). 11 [in Ukrainian].
52. Stafyichuk, V. (1997). The role of the general headquarter in the supplying of the colonels, brigades of Getman state. *Znak*, 13 (August), 6-7 [in Ukrainian].
53. Trembickiy, V. (New York). (1993). Flags of Ukraine in 1918. *Znak*, 4 (November), 2 [in Ukrainian].
54. Khlobystov, O. & Slobadyanuk, M. (2003). Symbols of Ukrainian Navy. *Znak*, 29 (June). 10-11 [in Ukrainian].
55. Tcarenko, M. (1997). Signs of Ukrainian uniform of the Nazi brigades. *Znak*, 13 (August), 12 [in Ukrainian].
56. Tcarenko, M. (1999). Signs of Ukrainian military units. *Znak*, 19 (August), 8-9 [in Ukrainian].
57. Chmur, M. (2002). Idea of the Getman state in the symbolism and emblems of Ukrainian army in 1918. *Znak*, 27 (September), 10-11 [in Ukrainian].
58. Chmur, M. (2007). New emblems of the kinds of troops and services. *Znak*, 42 (September), 7 [in Ukrainian].
59. Chmur, M. (2002). The symbolism of the medals and chest signs of the brigades of Ukrainian army in 1921-1924. *Znak*, 28 (December), 10-11 [in Ukrainian].